

ЕПІСТОЛЯРНА РЕЦЕПЦІЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ кінця ХІХ – початку ХХ століть

У статті проаналізовано епістолярій знакових постатей кінця ХІХ – початку ХХ століть. Мета статті полягала в дослідженні епістолярію української інтелігенції з позицій визначення семіотичних засад на основі розкодування знаків у листах. Епістоли розширюють межі спілкування інтелігенції, територіально маркують часово-просторову інформацію, транслюють її. Відомо, що освічена людина на покордонні ХІХ–ХХ до листування ставилася з особливим пієтетом, довіряючи паперу свої інтелектуальні звершення, духовні прояви, творчі шукання, вираження власного «Я». Аналізуючи епістолярій зазначеного часу простежується становлення не тільки міжособистісних комунікацій, а й прояви мистецьких еволюційних дискурсів в добу раннього модерну.

Ключові слова: епістолярій; епістола; рецепція; комунікація; еволюційно-світоглядні засади інтелігенції.

У сучасному українському літературознавстві простежується зацікавлення до інсталяції різних критичних методів, напрямів, течій. Такі підходи дають змогу узгодити термінологічний апарат, запропонувати нові розвідки щодо розв'язання наукових дискурсів, перекодувати теоретичний та практичний матеріали. Одним із таких підходів є використання семіотичного методу, адже семіотика розкриває явища культури як знакові системи, які також є феноменами комунікації і в яких окремі повідомлення організуються і стають зрозумілими у відповідності з кодом. Мета нашої студії полягає у з'ясуванні специфіки епістолярної рецепції знакових постатей кінця ХІХ – початку ХХ століть з позиції семіотичного підходу.

Семіотика має глибоке історичне коріння, адже з давніх часів людей цікавили знаки. Термін «*semeiotike*» (від гр. *sema* – знак, ознака) з'явився ще у Давній Греції на позначення «...способу переходу за допомогою висновків від безпосередньо даного до ще невідомого» [7, с. 47]. Як наука, семіотика досліджує життя знаків у суспільстві, використовуючи мову як первісну модель, через яку можна зрозуміти всі інші системи моделей. Семіотика розвивається від двох основних теоретичних засад: семіотики як вивчення знака та семіології, що розглядає мову як знакову систему. Чарльз Пірс та його американські й італійські послідовники зосереджували увагу на логічних відношеннях знаків до значення адресата. Вони концентрувалися на семантиці, синтаксисі й прагматиці, структурі знака та процесі семіозису. За Пірсом семіотика – це троїста система зі знаком, його об'єктом та інтерпретантом. Інтерпретант – це не просто особа, а концепція цієї особи про знак, що заступає і перекладає первісний знак. Умберто Еко поширює погляди на

семіотику Ч. Пірса щодо теорії культури. Запропоновані Пірсом поняття інтерпретанта та семіозису – знаки, що передають значення іншим знакам через ланцюжки відносин, – є життєво важливим для теорії семіотики. У. Еко пропонує діалектичні співвідношення між кодами (сигніфікацією) та способами продукування знака (комунікацією), що опосередковує дискурс і реальність. Предметом семіотичного літературознавства У. Еко визначає «дослідження культурних явищ таким чином, ніби вони є системами знаків – стверджуючи гіпотезу, що явища культури є системами знаків, а відтак явищами комунікації» [2, 24]. Для Фердинанда де Сосюра значення знака є функцією його структурної цінності у мові як системі. Він розвинув бінарну модель, яка рішуче пориває з філософською та філологічною традиціями ХІХ ст. У «Курсі загальної лінгвістики» Ф. де Сосюр від діахронічного історичного підходу прямує до вивчення мови. Для нього наука не може мати справу з мовленням, *parole*, треба віддати перевагу вивченню мови, *langue*, як синхронної стабільної системи, що робить мовлення можливим. Юрій Лотман розглядав значення як функцію і структури, внутрішньої до тексту, і зовнішнього кодування, яке сповістивши читача, надає можливість заново кодувати текст, що утворюється з кількох постструктурних моделей [3].

Інтереси семіотики розповсюджуються на людську комунікацію, зокрема і на епістолярій, адже листування – процес який пов'язаний з передачею, зберіганням і переробкою інформації, з використанням знакових систем і не несистемних (ізолюваних) знаків. Закономірно, що в інформаційних процесах (епістолярній комунікації) знаки (закодовані в листах) виступають в якості елементарних носіїв інформації,

які містять коди, що потребують дешифрування. Епістолярні діалоги кінця XIX – початку XX століть містять досить вагомий фактографізм, естетичні, ідеологічні знаки, коди. Зі сторінок листів перед читачем постає складний і неповторний світ авторів, епістоли дають можливість спостерігати за процесом становлення таланту письменника, парадигмою його художньо-естетичних смаків, народження (кодування) мистецьких творів.

Провідною засадою епістолярію інтелігенції межі століть є концепція людини нової епохи, яка відчуття самотності та непотрібності поєднувала з «активним романтизмом» вітаїстичної закоханості у буття загалом і майбутнє зокрема. Концепт «відродження й становлення» є основним в етичній моделі епістолярію, адже листи відображають й романтичне самоствердження в нових суспільних реаліях, і трагізм його відірваності від універсальних першооснов буття. Епістолярій інтелігенції представляє естетично оформлену універсальну модель особи, що транслює тип світовідчуття епохи й автора.

Чільне місце в письменницькому епістолярії посідають листи П. Куліша, які в американському виданні 1984 року охоплюють 300 друкованих сторінок, в яких знаходимо роздуми про шляхи розвитку української літератури, мови, формування української людини, критичний аналіз окремих творів. Саме з постаттю П. Куліша пов'язане відшліфовування епістолярної критики й епістолярної публіцистики. Його «Листи з хутора» – роздуми філософа на різні суспільні теми – небувале явище в українській літературі з огляду як на мету, жанр, аудиторію, так і мистецьку обсервацію. Зразком епістолярної критики серед них є третій лист – «Чого стоїть Шевченко як поет народний». «Зазивний лист до української інтелігенції» – це роздуми про роль української мови в духовному житті народу, заклик до всіх, хто працює на «духовній ниві», «духа не угашати» на шляху поступу й боротьби за ствердження нації.

Є в листах критичний аналіз художньої спадщини окремих авторів, де чільне місце посідають роздуми про поезію Т. Шевченка. П. Куліш визначає Кобзаря в історії української літератури як «будителя нації», що засвідчують слова: «Наш славний на весь світ кобзар Шевченко», «Великий і славний на весь світ Кобзар наш Тарас», «Лягаючи спати, промовляю собі напам'ять Перебендині вірші, у котрих намальована вечірня пора, почута тихою душею» [6]. В епістолах Куліша знаходимо цікаві свідчення про психологію творчості: «... засяду (працювати) під осінню непогідь. А влітку ледачий з мене робітник: усе хочеться дивитись, як сонечко сяє, та блукати по застумках зелених» [1, с. 171]. На думку Ю. Шереха листи Куліша «не мають паралелі в українській епістолярній прозі», а послання до Лесі Милорадовичівни становлять «справжню перлину» жанру [14, с. 48–67].

В епістолярній спадщині української інтелігенції чільне місце посідають роздуми про шляхи розвитку української літератури. І. Нечуй-Левицький у листі до Н. Кобринської від 8 грудня 1898 р визначає своє розуміння реалізму так: «... цей напрямок – це таки доволі цупкий та твердий корсет, добре таки муляє в

стан і душить в боки: не дає волі і обмежує й держить авторів в відомій межі. Бо тільки реальне життя має право диктувати і призначати зміст і сюжети авторам. А чого нема в житті, того не може бути і в повісті...» [8, с. 352]. Особливого значення листуванню надавав І. Франко, дбайливо зберігаючи власну кореспонденцію, він опікувався виданням епістолярної спадщини інших письменників – Ю. Федьковича, І. Вагилевича, С. Руданського. В листах є свідчення, що містять біографічний характер, відомості про написання творів, цікаві деталі про творчу лабораторію письменника: «Всяка рада, всяка пересторога, всяке остереження, хоч би і найнеприємніше, єсть і буде для мене всегда приемне...», «віднині я і в мені приязні і щирої дружби жадаю від Вас гострої і подобної критики на все, що Вам напишу, бо тільки висказання слабих сторін в однім ділі може поправити автора на другий раз» [13, с. 8]. З листів дізнаємося, що взірцями у літературі для Франка були Ч. Діккенс, Марк Твен, Е. Золя, М. Салтиков-Шедрін, але сам митець шукав особного шляху. В листі до А. Кримського зазначає: «пробував різних тонів і різних манер»; дбав, щоб зміст був свій, аби душа твору була частиною його душі: «Я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [12, с. 115]. Підсумовуючи десятирічну працю в «Літературно-науковому віснику» та «Записках НТШ» І. Франко, в листі від 30 листопада 1907 року до Є. Трегубова, пише: «Не беруся судити про вартість тих праць, та все-таки одно скажу, я вливав у них свою душу, старався виставити скрізь ясно і пластично те, що розумію і як розумію дану річ. Я працював одним тягом понад силу пересічної людини» [12, с. 337]. В листі від 18 січня 1897 року Франко зазначає: «Моє сумління спокійне... я чуюся чистим... і чую, що йшов чесно тією дорогою, котру вважаю за найліпшу...» [12, с. 88-89]. Листи вирізняються логічною стрункістю, глибиною думки, науковістю. Водночас І. Франко опікувався, щоб такими були і листи його кореспондентів. У листі до Ольги Рошкевич 1875 року, письменник дорікає, що її «лист надто короткий, вступ надто довгий, а загалом весь лист – холоднуватий і скупуватий» [13, с. 28].

Цікавий матеріал щодо психології творчості містять листи М. Коцюбинського. 1905 року митець ділиться з І. Франком враженнями від поеми «Мойсей»: «Зараз уявляю собі Вас, як, сидячи за столом, плетете сітку – мотузяну на рибу й словесну – на людські душі. Коли б та сітка плелася довше, може б, ми мали не одну ще таку гарну річ, як «Мойсей»» [5, с. 47]. Важливою для розуміння внутрішнього світу М. Коцюбинського, є його самооцінка власної творчості. В листі до Б. Грінченка, від 4 липня 1895 року, він зазначив: «Ви видаєте книжки переважно для селян, а мої оповідання не придатні для сільської бібліотеки». У листі до Б. Лепкого, від 11 грудня 1906 року, розмірковуючи над творчим процесом, М. Коцюбинський наголошує: «Пишу мало, рідко коли буваю задоволений з того, що написав. Поки обдумую – все таке гарне, яскраве, прозоре і повне життя, а коли берусь за перо – все виходить таке мізерне, бліде, неінтересне. Самокритика у мене дуже гостра. Коли б можна

було процес творчості обмежити лише уявою, я був би самою щасливою людиною» [5, с. 68].

Епістолярій Лесі Українки – критична студія про авторів, їх твори, сповнена пафосу, вражень, роздумів на різноманітні теми літературного життя. В листі до М. Драгоманова вона зазначає: «Пишіть до мене, будемо один одного розважати хоч словами» [10, с. 114]. О. Кобилянська в листі від 15 червня 1899 року повідомляє О. Маковею: «Леся Українка вже стільки листів написала! Кажу Вам, вона хіба в тім вигляді зо мною може рівнятися. Попросту не уміємо коротко писати... А пише пречудно, оживляє мене листами, як свіжою водою» [4, с. 410]. З боєм Леся Українка пише: «У нас писатель, коли хоче, аби про нього більше говорили то мусить вмерти, тоді його з великим гуком поховують і почнуть писати по всіх усяодах, що «Вся Україна плаче» за своєю славною дитиною» [11, с. 199]. Переймалася поетеса долею «Камінного господаря», який здавався їй першою справжньою, зовсім новою в плані поезики річчю, хвилювалася відсутністю критики. У листі до О. Косач від 18 жовтня 1912 року, Л. Українка читаємо: Може, ся річ вийшла дуже невдалою... але ж краще почути осуд про рукопис і здержатись від друкування, ніж видрукувати невдалу річ та ще з такою відповідальною темою! Се ж неслава не стільки для мене, а для нашої літератури взагалі, скажуть: «Ну вже розігнались хохли з Дон Жуаном, зо 300 літ уперше, та й то недотепно...» [11, с. 414]. У листах звучить не тільки переживання про долю власного твору, а й турбота про престиж української літератури, розуміння творчої лабораторії. В листі до сестри О. Косач від 18

жовтня 1912 р. письменниця наголошує: «Я сама ніколи не маю певної думки про своє писання: коли пишу, то мені здається, що варто писати (інакше кидаю), а як скінчу, то ніколи не знаю, чи варто його друкувати» ...» [9, с. 414]. Епістолярій О. Кобилянської демонструє співзвучність поглядів з Л. Українкою: «Поет і писатель, на мою думку, не має лиш фотографувати, а має і виховувати, і дальше вести. Як ми будемо нашої публіці лиш пересічні типи нашої тої публіки подавати, а не моделювати й компоувати кращих і сильніших типів на будучність, то будемо вічно на одній ступені стояти» [4, с. 528].

Початок ХХ століття поглибив конфлікт між особою і суспільством, поштоухом було розчарування в ідеях, поглядах, болюче усвідомлення мізерності людини, поглиблюється внутрішній конфлікт інтелігенції, яку цікавлять проблеми співвідношення свободи творчості й обов'язку, межі конформізму й зради себе та своїх ідеалів тощо. Природно, що такі рефлексії знайшли відображення у листах, що є беззаперечним свідченням активізації інтелектуального дискурсу інтелігенції. Епістолярій вирізняється певними кодами: у ньому постають філософські роздуми на суспільні теми, розвиток української літератури, мистецьку вартість творів, критичний аналіз художньої спадщини окремих персоналій, елементи психології творчості. Листування дає змогу дешифрувати мистецькі коди, переосмислити знакові події і постаті, інтерпретувати контекст доби з позицій сучасності, і, зрештою, усвідомити світоглядну парадигму доби, що є актуальним для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. : Ю. Луцький. – Нью-Йорк-Торонто : УВАН, 1984. – 326 с.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. М. Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
3. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; Пер. з англ. В. Шовкун ; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
4. Кобилянська О. Ю. Листи // Твори : В 5-и т. – К. : ДВХЛ, 1963. – Т. 5. – С. 247-767.
5. Коцюбинський М. М. Листи // Зібрання творів : У 7-и т. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 6. – 311 с.
6. Куліш М. Твори : У 2-х т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – 877 с.
7. Лосев А. Знак. Символ. Миф / А. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
8. Нечуй-Левицький І. Листи // Зібрання творів : У 10-и т. – К. : Наукова думка, 1968. – Т. 10. – С. 253–504.
9. Українка Леся. Листи // Зібрання творів : У 12-и т. – К. : Наукова думка, 1978-1979. – Т. 12. – 694 с.
10. Українка Леся. Листи // Зібрання творів : У 12-и т. – К. : Наукова думка, 1978-1979. – Т. 10. – 542 с.
11. Українка Леся. Листи // Зібрання творів : У 12-и т. – К. : Наукова думка, 1978-1979. – Т. 11. – 487 с.
12. Франко І. Я. Листи // Повне зібрання творів : У 50-и т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.
13. Франко І. Я. Листи // Повне зібрання творів : У 50-и т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 48. – 767 с.
14. Шерех Юрій. Кулішеві листи і Куліш у листах // Третя сторожа : Література, мистецтво, ідеологія. – К. : Дніпро, 1993. – С. 48–67.

И. В. Погребняк,

канд. філол. наук, Київський університет імені Бориса Грінченка, г. Київ, Україна

ЭПИСТОЛЯРНАЯ РЕЦЕПЦИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ конца XIX – начала XX веков

В статье проанализирован эпистолярный знаковых фигур конца XIX – начала XX веков. Цель статьи заключалась в исследовании эпистолярия украинской интеллигенции с позиций определения семиотических принципов на основе декодирования знаков в письмах. Эпистолы расширяют границы общения интеллигенции, территориально маркируют временно-пространственную информацию, транслируют ее. Известно, что образованный человек на границе XIX–XX ст. к переписке относился с особым пиететом, доверяя бумаге свои интеллектуальные достижения, духовные проявления, творческие искания, выражение собственного «Я».

Анализируя эпистолярный указанный времени, прослеживаем становление не только межличностных коммуникаций, но и проявления творческих эволюционных дискурсов в эпоху раннего модерна.

Ключевые слова: эпистолярный; эпистола; рецепция; коммуникация; эволюционно-мировоззренческие основы интеллигенции.

I. V. Pogrebniak,

PhD in Philological sciences, Borys Grinchenko Kyiv University, Kiev, Ukraine

EPISTOLARY RECEPTION OF THE INTELLECTUALS OF THE late XIX – early XX century

The article dwells upon showing the epistolary heritage and receptive details in regard to known persons, in particular to P. Kulish, I. Nechuy-Levitsky, I. Franco, M. Kotsiubynsky, O. Kobylanska, Lesya Ukraine. The aim of this article is to study the Ukrainian intellectuals' epistolary of the outlined period from the perspective of the definition of semiotic principles on the basis of code translation. There has been observed a substantial interest in the letters of those artists, who exercised their talent at the turn of XXth century, as they absolutely expose a comprehensive range of cognition, comprehension, suggestions, the ascents of personality's evolutionary worldview. Epistles are enveloped in various forms of outlining personal ideas, they extent the boundaries of the intellectuals' interaction, mark the time-spatial information territorially, and convey it. It is known that at the turn of the XIX–XX c. a man of education perceived epistolary intercourse with a distinct piety entrusting his or her intellectual accomplishments, mental manifestations, artistic explorations, and self-expression to the paper. When analysing the epistolary of the specified time, it is possible to trace the formation of interpersonal communication, as well as the manifestations of the creative evolutionary discourses under early modern can also be discernible.

Key words: epistolary; epistle; reception; communication; foundations of the intellectuals' evolutionary worldview.

© Погребняк І. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.05.2017